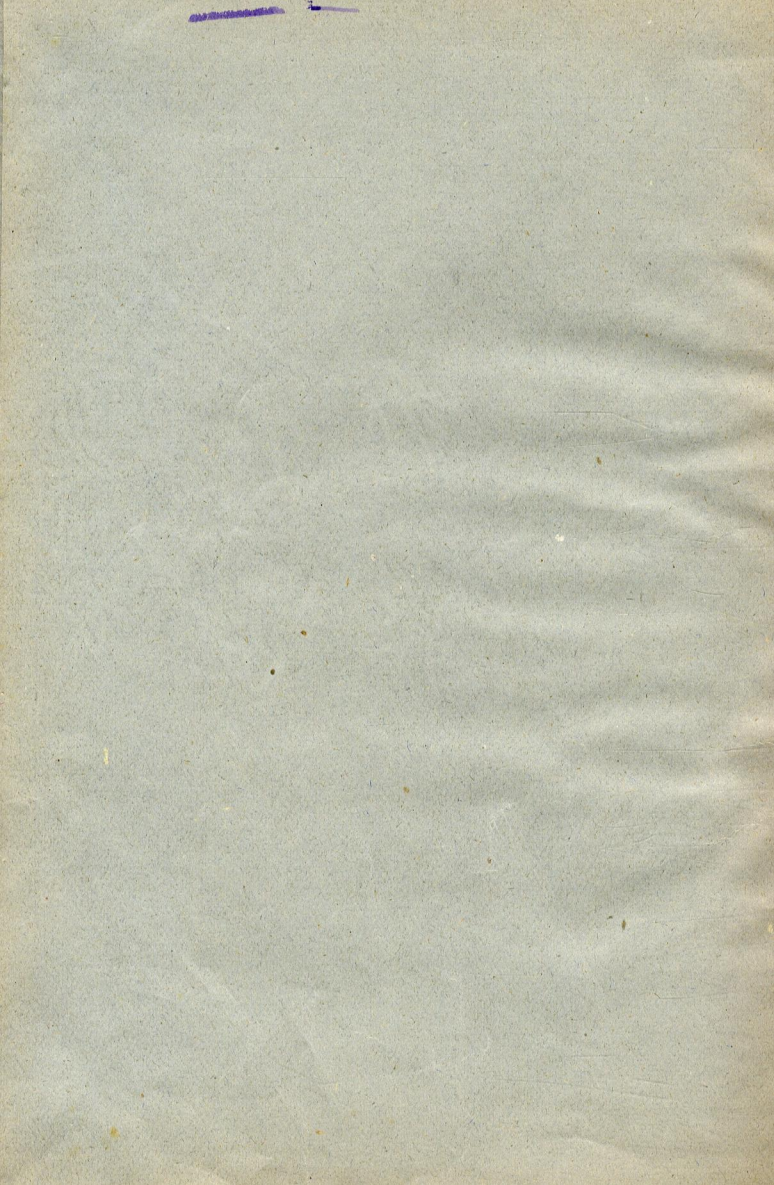

542

30-106

30446

СВІТОВА ІСТОРІЯ

1933

Ч.

41.

На переломі середніх і нових віків

СВІТОВА ІСТОРІЯ — VIII. ЧАСТИНА

(Доба станових монархій — в переході від феодалізму і влади церкви до реформацій й абсолютизму).

(З образками)

НАПИСАВ

Др. М. Бірецький.

Ціна 40 гр.

Виходить одна книжка кожного місяця.

Запросини до передплати журналу

„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“

на рік 1933.

З днем 1 січня 1933 р. починається вже шестий рік існування самотнього в нас, популярно-наукового місячника „Життя і Знання“.

ХТО ПОВИНЕН СТАТИ НАШИМ ПЕРЕДПЛАТНИКОМ.

„Життя і Знання“ повинно знаходитися в кожній українській хаті, кожній читальні, кооперативі й освітньо-культурній установі!

Його повинні передплачувати всі, що займаються культурно-освітньою роботою в народі. передовсім наше учительство і духовенство, а далі всі інші: адвокати, лікарі, інженери, промисловці, купці, кооператори, приватні й державні урядовці. Не треба додавати, що усі Філії і Читальні „Просвіти“ повинні передплачувати його обов'язково.

ЯК ЗНИЗИТИ ПЕРЕДПЛАТУ.

Від самих передплатників залежить, щоб журнал став дешевший. Якщо їх буде вдвоє більше, тоді й зменшаться кошти наклану, а при збільшеному накладі можна буде згуртувати біля „Життя і Знання“ ще більше співробітників з усіх галузей знання, наших найкращих популяризаторів. Тоді й зміст стане ще різнорідніший, а ілюстрацій ще більше і цікавих для кожного.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ.

Передплата на рік в краю і Чехословаччині виносить 18.00 зол., на 6 місяців 9.00 зол., на 3 місяці 5.00 зол., поодиноке число коштує 2.00 зол. За кордоном на рік виносить 4 ам. дол., на 6 міс. 2 ам. дол., на 3 міс. 1.20 ам. дол., поодиноке число коштує 0.35 ам. дол. Для членів Т-ва „Просвіта“ за кордоном 3 ам. дол. Комплекти II, III, і IV. річників можна замовляти по ціні: 1800 зол. за брошурований і 23.00 зол. за опрацьований в півполотно зі золотими витисками на фронті і хребті. V. річник брошуров. 22.50 зол., опраць. 27.50 зол.

ПРОСИМО ПРИСИЛАТИ ПЕРЕДПЛАТУ!

При кожноточасній зміні адреси необхідно подавати давню адресу. — Адреса Редакції і Адміністрації:

ЛЬВІВ, Ринок 10. Товариство „Просвіта“.

Société „Prosvita“, Léopol, Rynok 10. Pologne. Association „Prosvita“, Lviv, (Lemberg) Rynok 10. East. Galicia, Poland.

06.10

30446

ВИДАВНИЦТВО „САМООСВІТА“

ОСНОВАНЕ ПРИ СПІВУЧАСТІ
УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИЧОГО СОЮЗУ

Відділ суспільно-історичних наук

Ч. 41.

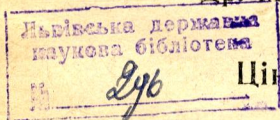
НА ПЕРЕЛОМІ СЕРЕДНІХ І НОВИХ ВІКІВ

532
СВІТОВА ІСТОРІЯ — VIII. ЧАСТИНА

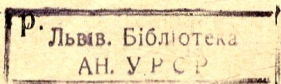
(Доба станових монархій — в переході від
февдалізму і влади церкви до реформації й аб-
солютизму).

(3 образками)

НАПИСАВ
Др. М. Бірецький.

Ціна 40

ЯВОРІВ — КВІТЕНЬ 1933.

И-57590 ✓

Накладом „Самоосвіти“, кооп. з обм. пор.

9(4/6) 13(0)

ЩО Є В КНИЖЦІ?

1. Які зміни прийшли на переломі середніх і нових віків?	3
2. Як французькі королі приборкали церкву й шляхту та прийшли до самодержавної влади? Перше селянсько-міщанське повстання в Європі	11
3. Боротьба за право народу в Англії та її вислід	14
4. Як в Іспанії прийшло до союзу королів з церквою?	18
5. Північна Європа (Данія, Швеція і Норвегія)	20
6. Середня Європа в добі станової монархії	20
7. Балканський котел	22
8. Що діялося в тих часах на Сході Європи?	22
9. В Італії родяться нові ідеї	25
10. Духове прибудження в Європі	27
11. Релігійна реформація	31
12. Європейська війна, що тяглася 30 літ!	37

Порада для читачів.

Ця історична доба, що описана в цій книжці — дуже важна, тому про неї варто прочитати більше. На щастя маємо вже і в нашій українській мові декілька приступних книжок, що описують різні події з того переломового часу. Це є такі книжки:

1. Євангельська віра в старій Англії, написав М. Драгоманів (розпродане).
2. Повстання селян в Англії нап. Рюминтький. Ц. 40 с.
3. 600 літ швайцарської спілки, нап. М. Драгоманів.
4. Велика селянська війна в Німеччині, нап. М. Залізник. Ц. 40 с.
5. Історія політичних думок в старині й середніх віках, нап. М. Драгоманів і К. Пушкар вид. Самоосвіти.
6. Іван Гус, нап. З. Бачинський. Ц. 1 зл. 20 с.

Окрім цього варто прочитати поему Т. Шевченка п. з. „Іван Гус“ та поему І. Франка п. з. „Дон Кіхот“, яка висміває тодішню шляхту лицарів.

1. Які зміни прийшли на переломі середніх і нових віків.

УВАГА! Читаючи цю книжку, добре є мати перед собою „Атлас Самоосвіти“ і розгорнути мапу Європи.

Хто читав книжочку Самоосвіти п. н. „Під владою двох мечів“ (ч. 37), той знає, як жилося людям в Європі тому приблизно 1000 літ. Тоді то починали творитися ті національності, які нині передують в Європі: німецька, французька, англійська, італійська і т. д. Народи жили *февдальним ладом*. Це значить, що влада осередних королів чи цісарів занепада, влада і земля була в руках великих панів, світських і духовних; вони віддавали землю за оплатами і послугами у володіння меншим шляхтичам (лицарям), а ті знову селянам. Отже селяни були залежні від шляхтичів та втрачали власність землі. Тільки на королівських землях селяни були вільні від підлеглості шляхті. Побіч шляхти найбільшу силу мало католицьке духовенство.

Зміна тих порядків на нові **зачалася від змін в духовій і культурній ділянці.**

В середніх віках в Європі панував *лад сліпої віри й послуху*. В світських справах піддані мусіли сліпо слухати свого старшину (суверена), а в духовних всі мусіли сліпо вірити церкві. Світської культури і письменства були тільки скромні початки, а все духове життя зосереджувалося кругом релігійних справ, які були тоді всім. Тому власть римської (католицької) церкви була надзвичайна. Церква довго старшувала навіть над світськими володарями.

Римські папи своїми проклинами нераз доводили до того, що вірні відцурувалися своїх воло-

дарів та приймали інших. Повага релігії й церкви була така велика, що з приказу папів йшли з Європи великі війська на Схід, до „святої землі“ (Палестини), відвойовувати її з під власти магометан, Арабів і Турків. (Це були т. зв. *хрестоносні походи*, які однак не вдалися).

В тім часі жив цілий тоді відомий „старий світ“ (Азія, Європа, Африка) під загрозою магометанського наступу. Індоевропейська раса, яка опанувала Індії, цілу передню (західну) Азію, північну Африку й Європу, тепер мусіла відступати під натиском *Монголів* (Татарів) і їм споріднених *Турків*. Ці монгольсько-турецькі племена опанували цілу східну Європу (Московщину, Україну), цілу Азію і північну Африку, а в 16-тім столітті доходили в середній Європі аж до Відня. Здавалося, що ті монгольські і турецькі народи опанують цілий світ. Це мало значіння також для *релігійних відносин*. Де Монголи й Турки запанували політично, там ширилася також магометанська віра, а християнська уступала. Так християни зійшли на незначну меншість в самій колисці християнської віри: в Палестині, в Сирії, в Єгипті, в Малій Азії. Побідником став магометанізм, який безкомпромісово проповідував віру лише в одного Бога і відкидав усякий священничий стан.

Цей побідний похід магометан і невдача хрестових походів сильно захитали повагу римських папів, які завше запевняли, що Бог є по стороні християн.

Це осмілило проти церкви наперед князів і королів, а відтак і менших людей. З владою пап почали були боротьбу ще давніше цісарі Німеччини але ще без видимого успіху і притім самі втратили свою силу. Але за ними, у 13. століттю таку саму боротьбу зачали *французькі королі*. Вони мали більше щастя, а тому від 13. століття в цілій Європі падала повага німецьких цісарів, а зростало

значіння французьких королів. Їм допомогло в боротьбі з папами те, що хрестові походи не мали успіху, а потім і між самим духовенством почало ширитися уживання багатств і зіпсуття. Папи не мали вже такого оперття в народах і програли. Вони musіли навіть переселитися з Риму до Франції, де 70 літ слухняно виконували волю французьких королів.

Але як захитався головний стовп середніх віків — церква, то вже став хитатися і другий — повага світських панів-февдалів. Передовсім підносять голову *королі*, досі слабі — як представники осередньої державної влади. Далі організується *міщанство*, ба, починає підносити голос в обороні своїх прав і закріпошуване *селянство*.

Цей загальний рух до більшої соціальної свободи і духової волі скріпився особливо тоді, як під

1. ОБР. Так виглядає перша сторінка найстаршої друкованої біблії „Біблія Руска“, яку зладив Білорусин Др. Франц Скорина в 15. столітті. Ця біблія, як і другі книжки Скорини були поширені також на українських землях. Мова не є вже старо-словянська, а перемішана з тодішною живою білоруською, а по часті й українською мовою.

кінець середніх віків в Європі поширилося *виробництво паперу* і знання *друкарської штуки*. Папір, що прийшов до Європи з Китаю (Хін) через Арабів дав дешевий матеріал для писання. Штуку *друкування книжок* з таблиць з вирізаними буквами винайшли також Китайці ще в 6. столітті і в Європі вона поширилася в 12. столітті, але в р. 1436 Німець *Гутенберг* надзвичайно поліпшив друк тим, що придумав *рухомі черенки* (букви), з яких можна складати які хочеться слова, а відтак назад їх розібрати і тих самих букв ужити для друку іншої книжки.

Винахід паперу і друку дав можливість бити нараз сотки й тисячі книжок (досі кожному книжку мусілося писати рукою!). Можемо собі уявити, яку це робило революцію в поширюванні книжної освіти! Отже не дивниця, що настають *нові часи*, часи *масових рухів до освіти і до свободи*. Почала теж ширитися нова світська наука і нові наукові відкриття, які не раз суперечили тому, що вчила церква і чому досі вірив загаль.

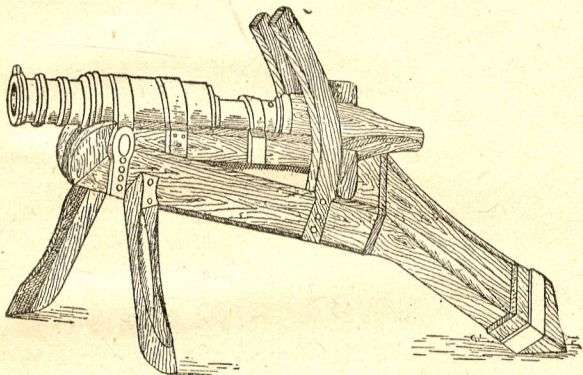
В тім же приблизно часі винайдено також (чи принесено знову з Китаю) знання *стрільного пороху*. Замість луків — до стріляння почали вживати мушкетів і з початку малих, а потім більших гармат, проти яких не могли всгоятися панцирі середньовічних лицарів. Це також підривало ґрунт зпід лицарства, бо для війни тепер треба було численного, *добре вимуштрованого, дисциплінованого і постійного війська*, а не таких своєвільних, неслухняних і буйних охотників, якими були лицарі-шляхта. Це нове військо воювало пішком (піхота) узброєне мушкетами; кіннота мала вже менше значіння.

Як бачимо — було багато причин для того, що в Європі став хитатися февдальний лад. *Нове* боролось зі *старим*. Звичайно так бувало, що *старе* находило собі оборону серед духовенства й

шляхти, а *нове* проповідували люди з міст та потрохи вже й селяни.

Найзавзятіші суперечки були очевидно за матеріальні добра. Отже погляньмо, що діялося в **господарській та соціальній ділянці**.

Вище духовенство й шляхта це були єдині *власники землі*, бо міщанам довго не вільно було

2. ОБР. Первісний вигляд арти. (артилерії).

набувати землі, а селянську землю проголошено панською і за її вживання селяни мусіли платити чинші (то натурою то грошми) або відроблювати.

А міжтим міщани росли в силу. Міста, як знаємо, виростали при городах і замках, що їх будовано для оборони від ворога. Тут оселялися всякі майстри й купці.

Купці, а ще більше ремісники, шукали собі допомоги в *організації товариств і спілок*. Особливо цей лад завівся між *ремісниками*. Кожний рід ремесла мав своє товариство, *цех*. Ті цехи дістали потім також затвердження від королів і таке право, що хто не був записаний у цеху, той вже не мав права провадити варстату. Цех визволяв учнів на майстрів, цех призначав, яка має бути ціна за кож-

ну роботу і товар, а навіть, як мається робити. Як бачимо — *цехи стали примусовою організацією* і це давало ремісництву велику силу.

Містам давали князі вільність від примусових робіт і данин для шляхти (т. зв. *привілеї*). Пильністю і запопадливістю ці міщани росли в добробут і навіть громадили багатства. Князі надавали їм право *свобідно управлятися своїми виборними радами* („*магістратами*”). Отже міщани перші стали добиватися *особистої свободи* і тим виломилися з під фєвдальних прав. Під кличем свободи і самоуправи міщани почали всюди отверту і постійну боротьбу зі шляхтою та духовенством. Вони воювали вже не лише за особисту вільність, а й за право участі в порядкуванні державою (себто за *політичні права*). Міщани у довгих змаганнях здобувають вплив на політику. Старий фєвдальний світ, як ми вже казали, був зв'язаний тісно зі землею. Землевласники це був досить повільний і малоосвічений стан. Тимчасом купці й ремісники, це був люд промисловий, штудерний, підприємчивий та рухливий. Вони були все на мандрівках, знали близький і далекий світ та серед них ширилася швидко *освіта*. Їх сам спосіб життя вимагав *свободи* для переїзду з місця на місце, свободи закладання всяких підприємств і т. п. Їх багатства громадилися не так у землі, як більше *в грошах і товарах*. За якийсь час прийшло до того, що були два роди заможних людей: одні мали тільки землю, на якій на них робили невільні селяни, а другі це були багаті міщани, що мали грошеві багатства (*капітали*). Найскорше показалися ці нові порядки в *Італії, Англії та Голяндії*, а потім в *Німеччині, Франції* і т. д. Найбільше богачів появилася з поміж купців, менше з ремісників.

Наростаюча грошева і культурна сила міщанства звернула на себе скоро увагу осередних володарів. Як знаємо, шляхта й високе духовенство до тепер не рахувалися з волею державного осе-

редку та королів. Королі шукали не раз грошевої помочі від багатих купців на свої та державні потреби. Але зате вони мусіли підпирати міщан у їх боротьбі з великими панами (*магнатами*), даючи міщанам ширші права. Містам дозволено мати у себе ярмарки, не платити податків магнатам та навіть часом держати власне військо на оборону від шляхтичів лицарів або різних розбишак. Затє знову міщани ставали не раз в допомогу короліям та їх осередним державним урядам у боротьбі з земськими магнатами (в *Польщі* звали пізніше таких магнатів „*короленятами*“) — бо магнати розтягали державу на куски. Одначе бувало й так, що королі єдналися зі шляхтою проти міщан і селян, коли міщани хотіли для себе права контролі над господаркою держави або коли селяни хотіли визволитися від панщини. Всіляко бувало, бо кожний стан думав про себе. Королі при помочі міщанства приборкали наперед церкву, а потім і шляхту. Це зміцнило владу королів по різних краях Європи. Кругом королівських престолів тепер сильніше зосереджувалися окремі національні держави Європи. *Де ранше підупав фєвдалізм, там швидше прийшло до такого національного зосередження.* (Найскорше в Англії та Франції).

Боротьба міщан зі шляхтою та високим духовенством осмілила й *селянство*, що стогнало чимраз більше під фєвдальним ярмом. Протягом 13, 14 і 15-ого століття в більшости країв Європи шляхта з вояків перемінилася у *фільваркових хліборобів*. Вона стала продавати зерно, вовну і т. д. містам і промисловим краям. Шляхта запрягала селян до примусових робіт на поли, до панщини, замість давніших чиншів, що платили селяни. Отже не дивниця, що селянство, бачучи, як міста добиваються волі, почало й собі повставати та видвигати подібні кличі. Воно стало вимагати в деяких краях навіть дуже радикальних змін: скасу-

вання привілеїв шляхотського стану і загальної рівності, денеге навіть рівного поділу маєтків, зменшення податків та роботизн. Такі *селянські розрухи* були в 13. стол. в Італії, в Англії, в 14. стол. у Франції, в 15. стол. в Чехії, в 16. стол. в Німеччині, а потім, в 17. стол. на нашій Україні (*Хмельниччина*). Цей рух котився з краю в край, від заходу на схід, бо й ціла культура ішла тоді від заходу до сходу. Селянські рухи появлялися в кожному краю аж тоді, як там селянство вже дозрівало до певного розуміння своїх прав та знаходило піддержку міщан або королів.

Як бачимо, на *переломі середніх і нових віків* почалася *класова боротьба міщанства і селянства проти влади шляхотського і духовного панства*.

Гляньмо тепер, **які політичні зміни** настали в Європі. На початку цієї доби, про яку будемо тепер говорити, майже у всіх державах прийшло до появи земських зїздів (у Франції вони звалися генеральні стани, в Англії парламенти, в Іспанії кортези, в Польщі сойми, в Московщині земські собори). Це були зїзди представників головних суспільних станів, (духовенства, шляхти і міщан). Такі наради мусіли скликати королі, питаючи згоди станів на збір нових податків та на важніші політичні кроки. В цих парламентах королі шукали опори для себе то в однім то в другім стані (раз в міщан проти шляхти, то знову в шляхти проти міщан і селян, або знову серед духовенства проти всіх інших станів). Таких зїздів домагалися стани, бо на них вони обороняли свої інтереси. Такий державний устрій дістав назву *станової монархії*.

Коли *під кінець цієї доби* сила міщанства та повстання селянства почали загрожувати вже цілому суспільному, а навіть політичному ладові, тоді королі майже всюди повідвертали від міщанства, а селянські рухи вони здавлювали з поміччю шляхти й духовенства безпощадно і кроваво. *Шляхта*

так налякалася селянських, а церква релігійних розрухів, що вони піддалися в більшості добровільно під волю й самоволю монархів, аби лише королі боронили їх станових привілеїв та цілого їхнього буття. Так прийшло під кінець цієї доби до нової великої суспільно-політичної зміни. Парляменти занепадають, бо їх королі вже нехтують, зате росте самодержавство королів. Вправді шляхта й духовенство задержали свої соціальні привілеї та владу; але втратили свою політичну силу. Так приготувався прихід нового політичного ладу, що дістав потім назву абсолютизму (абсолютної, необмеженої, самодержавної монархії).

До зросту монаршого абсолютизму сильно причинялося ще й те, що майже у всіх краях королі тоді почали заводити своє власне постійне, лише їм одним підлегле, наємне військо. Вони воліли це, аніж скликувати за кожним разом лицарів або військо міщан, як це було за феодалізму, бо це й тяглося довго, а до того таке військо не було королям певне. В тих військах заводилася нова стрільна зброя мушкети й гармати.

Доба абсолютизму буде описана в дальшій книжці Самоосвіти, а тепер ми поглянемо, як виглядав розвиток тої станової монархії по важніших країнах Європи.

2. Як французькі королі приборкали церкву й шляхту та прийшли до самодержавної влади.

Перше селянсько-міщанське повстання.

Король Франції Філіп IV., що його прозвали „Красний” і що панував від р. 1285 до 1314 — був людиною твердою та захланною. До того провадив безконечні війни, на які потребував силу силенну грошей. Для того він забирав (конфіскував) для свого скарбу навіть приватні маєтки, силою витискав від міст величезні данини й позички, і накладав грошові карі на всі стани. У Франції поселилося

було лицарсько релігійне братство *Темпляріїв*, що його вигнали магометани з Палестини, як не вдалися хрестові походи. Цей вояцький орден (чин, закон, братство) мав вже величезні добра й багатства. Филип забажав дістати ці скарби до своїх рук. У своїй хитрості поставив визначних Темпляріїв перед суд, що вони ніби чарівники та еретики (бо в тих часах, як хто кому був немилий, то робив з нього еретика й недовірка, а за це тоді належала кара смерті!). 150 лицарів королівський суд покарав смертю через спалення на купі дров (кострі), а їх увесь маєток забрав король. Не поміг спротив римських пап. Самі папи мусіли піти на службу королів та навіть переселитися з Риму до Франції.

Все ж таки ці перемоги не приходили королеві так легко. Він не дав би ради своїм всім противникам, якби не був шукав *опори в народі*. Для того він скликав визначніших шляхтичів й вище духовенство та виборних представників від міст (від магістратів), щоби вони затверджували пороблені конфіскації маєтків, наложені данини, щоби одобрювали його боротьбу за незалежність французької церкви. На тих зїздах кожний стан радив окремо. Такі зїзди мусіли скликувати потім і його наступники. З того звичаю пішло *право, що при королеві має бути завжди представництво народу*.

На синах Филипа скінчився старий королівський рід *Капетингів*, і влада перейшла на споріднений княжий рід *Валюа* (з лат. Вalezійв). Але на Францію мали смак також інші кривняки Капетингів — англійські королі. І так, для чисто родинних справ двох королівських родин, почалася довжезна і коштовна *війна між Англією й Францією*, що тяглася кругло 100 літ. Ця війна, хоч нарешті привела до побіди Вalezійв, але коштувала Францію дуже багато майна й крові. За час тої війни королі мусіли, хоч не хоч, часто скликати зїзди станів

(парляменти), головно для ухвали нових податків і данин. Давний рід Капетингів більше спирався на міщан, а нова династія Вalezійв більше держала сторону шляхти, що дуже обурювало міщан, бо вони давали найбільше податків.

Коли один з королів поважився розігнати збори генеральних станів, де міщанство гостро критикувало господарку короля і невдачне ведення війни — тоді міщани підняли в краю *повстання*. Король наполохався і в р. 1357 видав такий закон, *що станів не буде ніколи розганяти*, що вони самі без короля мають збиратися що два роки. Стани *самі мають збирати податки і контролювати державну касу та політику*.

Однак король, як прийшов до себе, ще в цім році знехтував цей закон. Тоді вибухло в головнім місці Парижі і в цілм краю *друге, ще більше повстання*, до якого міщани вже намовили й селян. Селяни почали кроваво розраховуватися зі шляхтою за її утиски. Тоді король отверто й рішучо *помірівся зі шляхтою і духовенством*, і вони з ним пішли війною проти решти народу. Лицарі-шляхта кроваво і жорстоко задавили міщансько-селянське повстання. Це повстання носить в історії назву „*жакерія*“, бо „*жаками*“ (або Яковами) прозивали тоді пани селян, щось подібного, як в нас погірдливо називають селян „Іванами“.

Здавивши повстання, король скасував і парляменти. Так на довгі століття погребано у Франції навіть думку міщанства про конституцію, а селян про волю від підданства.

Війну з Англією покінчено аж в 1453 році завдяки колотнечам в Англії. В цій війні показалися всі недостачі старої лицарської військової системи, коли *не було ніколи готової армії*. Карло VII. (1439. р.) завів військову зміну. Стани ухвалили королеві *сталий щорічний податок на військо*. Король, маючи сталу наємну армію, вже перестав зов-

сім скликати стани і так почав вмирати становий парламент. Так робили і його наслідники. У Франції приходило до *абсолютизму* (самодержавства).

(ПРИМІТКА: У війні з Англією визначилася проста сільська дівчина, *Жанна д' Арк*, яка в однім бою станула на чолі французького відділу, здобула Кріпость Орлеан і тим вирішила перемогу Французів).

3. Боротьба за право народу в Англії та її вислід. Друге міщансько-селянське повстання.

Англійська держава повстала через завоювання. Як відомо, в 11. столітті Англію завоювало плем'я *Норманів*, яке прийшло було наперед з Норвегії до північної Франції. Звідси Нормани пішли на Англію. Королі пороздавали землі своїм норманським баронам (шляхті), але не на стало, тільки часто їх перекидали. Тому тут ніколи лицарі (бояри) не дійшли до такої місцевої самовлади, як на сусідній Європи. Тому осередна влада королів була в Англії від самого початку міцна, а її ще піддержало духовенство, яке вони привезли з собою.

Коли вимерли королі з норманського роду, в Англії почалися 25-літні усобиці між ріжними кандидатами. Вкінці власть дістали до своїх рук князі французького роду *Анжу*. Цей рід прилучив до Англії *Ірландію* та викоринив сваволю земських бояр, яка за час усобиць дуже дошкулила країні. При цім королі мусіли ввійти в суперечку і в церковними вельможами, бо церква, як це тоді було всюди, була власничкою земель, як шляхта. Папа *Інокентій* прокляв ціле англійське королівство, щоби тим зворохобити населення Англії проти короля. Король *Іван (Джон)* смирився перед папським висланником. Але, що шляхта й духовенство і без клятви негодували на короля за свавільства та надужиття, то прийшло до загального краєвого повстання. Король зі страху за свою корону підписав

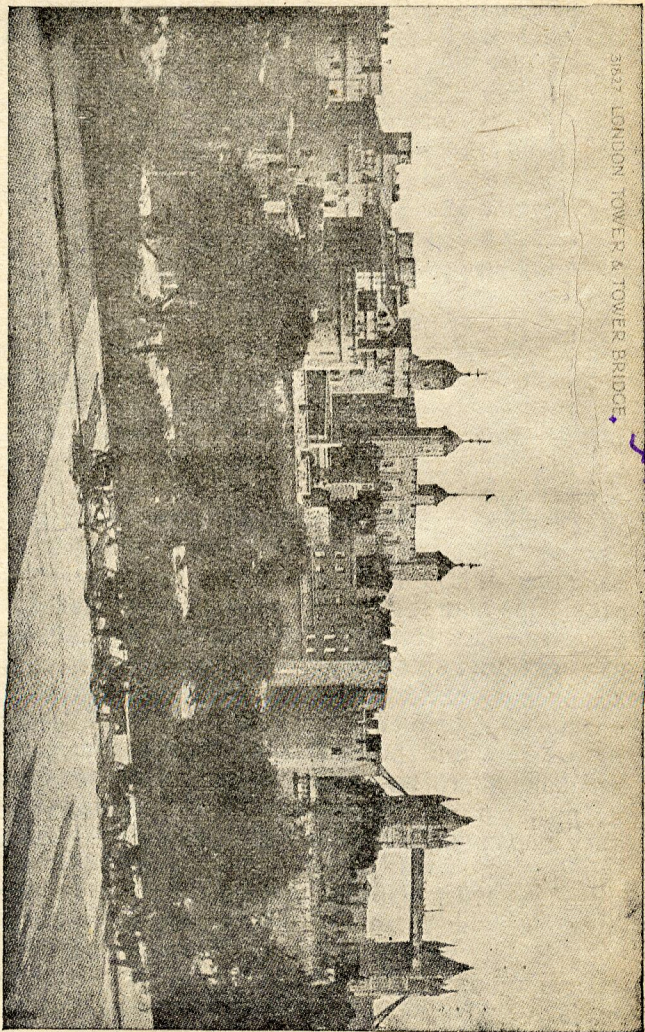
тоді шляхті, духовенству і міщанам „*Велику Грамоту Свобід*“. В цій грамоті король забезпечував громадянам головню те, що ніхто не буде арештований без суду, ані не буде йому конфісковане майно; що суди будуть складатися з вибранців того самого стану, а податки король буде збирати лише по ухвалі краєвого зїзду. *Ця грамота була першою цього роду в Європі і стала потім взірцем для других країн.*

Король, як тільки очунявся, очевидно зломив свою власну грамоту; так само робили й його сини. Це привело до кровавого повстання шляхти, яка деякий час правила краєм через своїх 11 вибранців. Ця боярська рада скликала правильно ширші державні зїзди бояр, духовенства і представників решти вільних громадян. *Перший такий зїзд був в 1265. році, (ще скорше, як зібралися генеральні стани у Франції). Це був перший в новій Європі парлямент.*

Цікаво і важно, що доля парляменту в Англії була не така, як у Франції. *Парляменту в Англії королем не вдалося знівечити*, хоч вони це пробували. Причини цьому були всілякі. Ось деякі з них: В Англії досить скоро зникла зверхність шляхти над містами і підданство селян та від давна *громади самоуправлялися виборними людьми*. Вправді в центральнім парляменті в дійсности були заступлені не всі свободні громадяни, бо селяни і наймити не мали ще довго виборчого права, то все-ж таки вони це право помалу добували. А це скріплювало повагу парляменту. Також і ця причина мала значіння, що Англія, край окружений морем, не мала чого дуже лякатися нападів сусідів і не було ґрунту для дуже великого зросту військової власти королів.

В 14. столітті скоїлося в Європі велике нещастя: прийшла чума („чорна смерть“). В наслідок чуми вимерла велика сила народу і не було кому робити на полях. Робітник тоді став дуже дорогий.

31527 LONDON TOWER & TOWER BRIDGE,

1. ОБР. Тове́р у Лондо́ні і мі́ст чере́з Та́мізу. На о́бразку ви́дно обо́ронні ве́жі (ба́ш.и) за́мку.

296

Землевласники забажали примусити селян обробляти їхні поля. Серед селян Англії почалося революційне хвилювання. Невдоволення ширилося також через непорядки в церковних справах. Навіть многі достойники критикували це. Вони гуртувалися під проводом духовного вченого Вікліфа. Між бідним народом науку Вікліфа викладали знову на свій лад. Один вбогий священник прим. склав пісеньку про рівність людей: „Коли Адам копав землю, а Ева пряла — де тоді був пан?“. (Це значило, що колись не було на світі панів і треба вернути ті часи). А тут ще король зажадав нової данини на дальше ведення війни за французький престол! Король наложив цей податок на вельмож, а ті почали силою стягати його з населення. Міра терпіння перейшла границі. В 1381. році в кількох місцях Англії вибухли повстання селян, наймитів і міщан. (Це було недовго по французькій жакерії). Повстанці проголосили своїм вождом *Вота Тайлера*. Він здобув навіть головне місто Лондон, знищав в'язницю, вибив королівських міністрів та вищих урядників і багацько шляхти. Заляканий король пообіцяв повстанцям різні полекші. Вони повірили королівському слову, дали себе тим втихомирити та почали розходитися. Але як тільки це сталося — король зі шляхтою вхопив і вбив Тайлера, здусив решту повстанців та відрікся від всіх своїх королівських обіцянок!

Хоч здушено народне повстання, то все таки не минуло воно так цілком без сліду. Про поворот кріпацтва не було вже мови. Але доброї долі вже селянство в Англії не мало — з інших причин. По містах почав в ті часи скоро розвиватися ткацький і прядільний промисл. Вовна платилася дуже дорого. Землевласники нерado віднаймали селянам ґрунти, а воліли їх запускати на пасовиська, де випасали великі череди овець. (Земля в Англії була і є переважно в руках великих власників). Се-

06575-11

ляни, не маючи досить землі, йшли або на пастихів до панів, або на ткачів і прядільників до міст. Так поступенно стало *загибати в Англії селянське хліборобство*. Потрібне на хліб зерно стали Англійці більше довозити з суходолу Європи. Богатіли промисловці, що робили сукна і землевласники — що плекали стада овець. Зате робітникам, що робили сукно, жилося нелегко, бо зі сіл напливала велика маса безробітного люду і за роботу платили дуже мало.

У високій політиці тимчасом не було видно поправи. Ледви скінчилася 100-літня нещаслива війна з французькими королями — почалася нова *війна за саму англійську корону між двома княжими родами*. Нарешті переміг рід *Тюдорів*. За той час боротьби стара шляхта Англії вирізала себе взаємно майже до ноги, бо одні стояли при однім роді, а другі при другім. З того скористали *міщани*, головні купці і більші промисловці. Вони тепер були головною силою в краю і на них мусіла опертися влада королів. В тих часах в Англії вже стали появлятися більші ремісничі ткацькі майстерні — хоч ще без машин і з ручною працею.

4. Як в Еспанії прийшло до союзу королів з церквою?

У 13. столітті почав творитися еспанський нарід з різних романських, кельтських та германських мішанців. Еспанські князі витискали з краю Арабів, які тут володіли парусот літ. Ще тільки в однім кутку Араби держалися — кругом морської пристані *Гренади*. На звільненій території повстали аж три королівства: *Португалія* на заході, *Арагонія* на сході, а між ними в центрі найбільше — *Кастилія*. Але ця була найбідніша землею і найбільше винищена війнами. Тут було мало промислу й торгівлі, ще менше освіти — бо не було рухливого міщанства — зате гуляло лицарство, яке порозби-рало між себе усі землі. Велику силу й маєтки тут мало теж духовенство, але було само темне; багато священників не вміло навіть читати. Лад в цих державах був такий, як у Франції. Арагонія торгувала широко по Середземному Морю. Порту-

гальці торгували знову по Атлантийському Океані та відважно запускалися в далекі краї.

Так йшло тут життя аж до того часу, коли Кастилія об'єдналася в одну державу з Арагонією. Це об'єднання піднесло повагу королівської влади. Тоді король взявся за приборкання шляхти, яка була об'єднана у воєнолицарські брацтва. При допомозі міщанських військ король порозв'язував шляхотські союзи. Але приборкавши шляхту, він зробив те саме і з міськими військами. Маючи проти себе тепер і шляхту і міщан, він увійшов в тісну спілку з церквою. Всіх непокірних зі шляхти і міщан казав проголошувати єретиками, а те саме робили й церковні слідчі уряди. Цей церковний таємний суд дістав назву „Свята Інквізиція“; вона своїми жорстокими переслідуваннями стала відома по цілому світі. По всіх містах були духовні слідчі інквізитори, а на їх чолі стояв „Великий Інквізитор“. Вони робили слідство при допомозі тілесних мук (тортур) щоби обвинувачений признався, чи противиться церковній науці, або чи є ширим католиком. Вироки смерті через спалення на кострі виконувала урочисто світська власть; інквізитори голосили, що палять для очищення душі грішника. Весь маєток покараного йшов в користь держави й церкви. Інквізиція переслідувала не лише християн, але й Арабів і Жидів. Найбільше Арабів згинувало на кострі тоді, як у 1492 р. здобуто їх місто Гренаду. Тоді Інквізиція лютувала найбільше. Багато Арабів втекло в Африку, а Жиди переносилися в інші краї Європи.

Для самої Еспанії це була велика втрата, бо з краю виємігрувала найбільша частина ремісників, купців та іншого промислового і освіченого населення. Покищо королі й церква раділи — але по довším часі показалося, що в краю занепав промисл і торгівля.

На руїнах фєвдального ладу королі стали будувати нову державу, с а м о д е р ж а в н у; тільки дорадчий голос вони дали вельможам і духовенству. Ті дорадчі зїзди вельмож звалися „Кортєзи“.

В тім часі еспанським королям прибули ще два нові джерела легкого доходу. По перше: відважний мореплавець Колюмб, на своїх далеких морських мандрівках попав в Америку, нову частину світа, про яку досі Європейці нічого не знали. Опанувавши великі простори в Америці Еспанці привозили звідтіля багато золота. По друге: еспанська королівна йшла за царевича Австрії з роду Габсбургів і в спадщині дістала ціле габсбурзьке царство: Австрію, Угорщину, і багату Фляндію над Німецьким Морем де нині частина Бельгії і Голляндії. Ці два факти ще більше скріпили королівську владу в Еспанії, а разом з нею і повагу католицької церкви. Від того часу Еспанія, (а потім ще й габсбурська Австрія) рахувалася головною підпорою римського католициства.

5. Північна Європа (Данія, Швеція і Норвегія).

В 9. столітті в маленькій приморській країні на північ від Німеччини сформувався в окрему державу народець Данців. Тут був устрій шляхотський. Якийсь час в 11. і 12. стол., Данці панували навіть над Англією й Норвегією. Особливо dbали вони про панування на прибережжах Балтійського Моря, бо це давало їм в руки всю торгівлю.

На скандинавському півострові окремо зорганізувалися нащадки давних Норманів Шведи та Норвеги. Швеція довго не втручалася в європейські справи. Зате завоювала для себе теперішню Фінляндію. Дальший похід Шведів на Схід зупинили московські князі.

В 14. столітті Швеція об'єдналася з Норвегією в одну державу, а пізніше прийшло до об'єднання ще з Данією. Це об'єднання тривало около 150 літ, до 1523 р. Тоді Шведи відірвалися, бо їх утискали Данці.

6. Середня Європа в добі станової монархії.

Німеччина. Країни, де розселилися чисті германські, німецькі племена — під кінець середніх віків не були об'єднані в одній державі. Тут феодалізм і влада територіяльних князів проіснували найдовше. Хоч і були осередні цісарі, то без більшої сили. Великі князі вибирали на цісарів навмисне слабосилих людей. Також і місцеві князівства дробилися та вічно воювали між собою. Не було права, ані безпеки, упала навіть повага (авторитет) церкви. Не нищили тут феодалізму королі, то нищив він себе сам. В тому німецькому безладді розумніші люди рагувалися тим, що засновували союзи. Їх робили різні удільні князі між собою, різні вільні міста між собою, навіть були подекуди союзи селян. Відомий був широко союз 70 міст під назвою Ганза на півночі над морем під проводом міста Гамбурга. На півдні вславився в 14. столітті своєю героїською обороною від австрійських князів Габсбургів — союз швайцарських селянських громад у високих горах Альпах. Швайцарці вибилися 1315 р. з під влади Габсбургів і заснували вільну республіку, що існує до нині.

Хоч у Німеччині міста все таки зростали, то на селі було селянству щораз гірше. Самоволя лицарства (шляхти) розгулювалася чимраз більше. Це привело в початку 16. століття до кровавого селянського повстання під проводом Т. Мінцера. Про цю велику селянську війну будемо говорити пізніше ще окремо.

В Німеччині теж розгорілися найлютіші релігійні війни між римськими католиками й тими людьми, що хотіли євангельської віри; і про цю релігійну боротьбу буде мова далі в цій книжці.

Серед того замішання почала вибиватися на передове місце мала німецька країна на сході над великою рікою Дунаєм — **Австрія**. Тутешній княжий рід **Габсбургів** в зачав від того, що в 14. стол. об'єднав гірські країни Альп. Потім через свояцтво з чеськими королями Габсбурги одержали в спадку **Чехію**. Скоро потім їх обрали за цісарів всеї Німеччини. Через нове свояцтво з еспанськими королями, як вже була мова, Габсбурги поширили ще більше свої впливи. Тим часом на Сході **Турки** завоювали вже Балканських Словян. Здобувши Царгород вони загрожували Уграм або **Мадярам**. Мадяри, шукаючи опори, обрали собі за короля австрійського цісаря. Від 1526 р. Мадяри мали вже з Австрією постійно спільного монарха. Таким чином Габсбурги вирости в найбільшу побіч французьких королів силу в Європі, ставши на чолі великої наддунайської монархії (потім вона стала зватися **Австро-Угорщиною**).

Чеський нарід мав власне королівство, яке входило до німецького цісарства. Зростаючи, чеська культура стала пробуджувати національний визвольний рух, який хотів увільнитися від німецької залежності. Цей національний рух йшов під релігійним виглядом, як усе в тих часах. Чеський священик **Іван Гус** та його учні почали виступати проти римського католицизму, яке жило не після слів євангелія. Хоч Івана Гуса церква покарала за його науку смертю вогнем на кострі, то Гусити станули на чолі великого селянського повстання проти шляхти й духовенства під проводом **Жижки**. По многих перемогах повстання упало. Від того часу Чехи шанують Гуса й Жижку як своїх перших національних героїв.

Мадяри появилися в Європі в 9. стол. і засіли в чудовій долині середнього Дунаю, маючи **Українців** сусідами з півночі, **Австрію** від Заходу. **Румунів** від Сходу, а **Хорватів** і **Сербів** від півдня. Тих всіх сусідів вони помалу підбивали під свою владу і почасти навіть винародовлювали. Якийсь час вони старшували над **Галичиною**, особливо по упадку княжої родини в Галичині. У них закріпився устрій шляхотський. Королівська влада з початку не була сильна. Королів вибирала шляхта на соймах. Мадярам доводилося зводити вперті бої з Турками і це привело згодом до скріплення королівської влади.

Під натиском Мадяр з одного боку, а Турків з другого, почали над долішнім Прутом і Дунаєм гуртуватися в окрему націю і державу останки Римлян, які тут залишилися по розвалі старої римської держави. Цю нову народність зложено з різних мішанців, прозвано **Волохами**, **Молдованами** або **Румунами**. Від кінця 15. століття на довгий час Волохи підпали під владу турецьких султанів, але культурно стояли під впливом Українців.

7. Балканський котел.

Балканський півострів, заселений *Південними Слов'янами* (Болгарами, Сербам, Хорватами, Словінцями) і *Греками* дістав в 14. столітті ще одного гостя — **Турків**. Турки занявши державу Болгар і Греків *1389 р. на Косовому Полі* остаточно розбили і знищили ще й державу **Сербів**. Держався ще тільки Царгород (Константинополь, або Византия), грецька цісарська столиця, окружена з усіх сторін Турками. Цісар і патріярх блага́ли помічі зі заходу та звернулися з тим проханням до римського папи. Папа зажадав, щоби східна греко-православна церква визнала папську зверхність, себто щоби стала католицькою, на що патріярх згодився 1438 р. на соборі у *Феррарі*. Папа проголосив *новий (останній) хрестовий похід* проти Турків, але в Європі ніхто на це не відгукнувся. Не ті вже були часи! Одні Мадяри вибралися в похід — більше зі страху за себе самих. Похід цей закінчився страшною поразкою Мадярів під *Варною* (в Болгарії). Не довго потім, у 1453 році, по дволітній облозі, Турки взяли Царгород. Це зробило в Європі сильне вражіння і від того часу Турки були довгі століття страхіттям для Європи, щось як Татари для України.

8. Що діялося в тих часах на Сході Європи?

Перші зорганізувалися на Сході в державу *Русини-Українці* (в половині 9. віку). Доля їх *Київської*, а потім *Галицької* держави та її занепад у постійній боротьбі з кочовиками описані в книжці „Самоосвіти“ п. н. „500 літ старої української держави“ — тому тут її опускаємо.

Польща. Трохи пізніше, як Українці — і значно пізніше як Чехи — створили собі державу ті західно-слов'янські племена, що жили над Вислою, і Одрою. Їх звали то Поляками то Ляхами. *Польську державу* створили в кінці 10. століття князі з ро-

ду *Пястів*. До 12. століття ця держава держалася в купі, а потім розпалася на численні окремі *князівства*, подібно як це сталося на Україні по смерті Ярослава. В тім часі Німці безповоротно забрали Польщі приморське побережжя (т. зв. *Поморя*). Аж у 14. столітті, за королів *Володислава і Казимира Великого* на ново наступило об'єднання польської держави, бо аж ці королі встигли побити інших удільних польських князів. Польща замирилася з Чехами і за згодою Угорщини забрали Галичину, знесилену боротьбою з Татарами і боярською сваволею. Недовго потім, коли Польщу зі заходу сіпали *Німці*, а *Литовців* сильно тисли Москالی і Татари — литовсько-руський князь *Ягайло* оженився з польською королевою *Ядвигою*, а з того по якомусь часі прийшло до тіснішого об'єднання Польщі з Литвою. Спільними силами Поляки і Литовці побили німецьких хрестоносців та боронили Литву від Москви. Разом з Литвою до Польщі прилучено й велику частину України, яка тоді була в союзі з Литвою. Які це мало потім наслідки для України, про це багато оповідає українська історія. За Казимира В. і за перших Ягайголонів королівська власть в Польщі була досить сильна. Також почали розвиватися міста. Але дальший розвиток пішов іншою дорогою як в Європі. Власть місцевих вельмож і шляхти, замість падати, стала кріпшати; шляхта і магнати ніколи не допустили до зросту значіння міщан, а від 14. і 15. стол. завели строгу панщину для селян. Королівську власть обмежено шляхотськими земськими соймиками і осереднім соймом. Королів обирав шляхотський сойм. Тоді як на заході шляхотські порядки вже помалу кінчилися, в Польщі вони власне наново розцвітали. Польща ставала взірцем *аристократично-шляхотської республіки*. Хиби такої державної організації виявилися пізніше.

Московщина. Звідкіля-ж взялася ця нова сила на Сході — *Москва*? Зпочатку це було невеличке

фінське місто (Москва — значить по фінськи „брудна вода“). Тут жили Фіни, серед яких оселялися словянські люди. За ними сюди прийшли й князі з київського (руського) роду. Їх столиця була з початку в Суздалі. Вже скоро потім, в 12. столітті, суздальські князі показали свою ворожість до України; вони скористали з ослаблення Києва і два рази його страшно поруйнували. Пізніше їх столицею став город Володимир, а ще пізніше Москва. Зі змішки словянських, фінських та монгольських людей став творитися окремий нарід з окремою мовою — нарід *Москалів*. Коли на Сході появилися Татари, вони наперед завоювали Московщину, але потім, підбивши багату Україну, звернули свою більшу увагу сюди. Московські князі довго не воювали з Татарами. Вони визнали зверхність татарських ханів, ходили до них на поклін та платили їм дань. Зате Татари визнавали їх далі князями на їх землі, і не втручалися в те, як вони правлять в краю. Татари сиділи в своїх степах над Волгою, висилаючи в Московщину тільки збірщиків данин. За кругло дві сотні літ такого царювання, московські князі привчилися татарського способу управи краєм: жорстокости до підданих, а хитрої покори до зверхників. Замилуючи очі ханам, вони за той час приєднували до себе щораз більше земель, сягаючи на захід, північ і південь. Тимчасом в 14. столітті татарська держава над Волгою (т. зв. *Золота Орда*) почала ослабати через усобиці. Московські князі почали підносити голову, а навіть вести збройну боротьбу з Татарами. Москва перехитрила Татар.

В 15. столітті Золота Орда на Волзі розпалася вже цілком. (Зате виростала татарська сила на півдні, вже під боком України, в *Криму*). Тоді Москвичі докінчили будівання своєї держави та скинули остаточно татарську зверхність. Вони приєднали навіть деякі білорусько-литовські землі — але тут зустрілися з конкуренцією Польщі. Коли-ж в тім

самім часі Турки здобули Царгород — тоді Москва стала головним осередком східної православної церкви. Це ще більше піднесло значіння Москви в православному світі. Тоді також московські князі прибрали собі титул царів.

В 16. столітті Москва була цупко зцентралізованою державою на азійський спосіб. Селян обернено крок за кроком в рабів-невільників (формально такий закон видано 1597 року). Більших бояр цар Іван Грозний або вибив або присмирив, а меншу шляхту поробив слухняними „холопами“.

При цьому всьому край був бідний і страшно темний. Москва стягала до себе чимало освічених людей з півдня (з України), щоби хоч на верхах мати грамотних людей для правління державою.

В 15. і 16. столітті московські люди стали поселятися вже й на краях Сибіри та на півночі, де було рідке населення. За поселенцями приходила й державна окупація цих країн і так московська держава поширювалася.

9. В Італії родяться нові ідеї (думки).

Італія в ті часи була роздрібнена на дуже багато *самостійних князівств і міських республік*. Італія найскорше перебула фєвдальні часи і перша вступила на нові дороги. Найбільшим було **сицилійсько-неаполітанське королівство** на півдні, засноване ще в 11. стол. Норманами. Тут королі завели найскорше абсолютизм, стали військо та урядництво на взір староримського цісарства.

Між полудневою та північною Італією відновили свою світську державу **римські папи**, вернувши 1337 р. з французького „полону“.

Французькі кардинали, під впливом короля, обрали тоді окремого папу і так було й далі. Через довгий час було *по двох пап*, які один другого не визнавали і навіть проклинали. Католики не знали, котрий папа правдивий і котрого слухати, через

те ширився розкол („папська схизма“). В 1417. р. був собор церкви в *Констанці*, який скинув з уряду обох папів і вибрав третього. Але ніодин папа не хотів уступити, отже було їх аж трьох нараз. Це остаточно підірвало повагу папської влади. Аж в другій половині 15 стол. кілька талановитих папів піднесли наново папську державу. Вона мала своє військо, світських урядників, податки, провадила війни, карала смертю і т. д. В Римі в тім часі громадилися знову великі багатства з жертв вірних з усіх католицьких країв. За ті гроші папи будували величаві церкви й палати прикрашені мистецькими образами та статуями, закладали гарні сади і т. д. В 16. столітті папи особливо через закон Єзуїтів здобули знову вплив на європейську політику.

Північна Італія в тім часі, хоч розбита на багато окремих і часто між собою ворогуючих державок, розвивала високе культурне життя. Тут зосереджувалася вся торгівля, що йшла між краями Європи, Передньої Азії і північної Африки. Міста як *Венеція*, *Фльоренція*, *Піза*, *Міляно*, *Генуя* були в руках заможного міщанства та промисловців. Тут появилися перші банки, і початки *торгового капіталізму*. На чолі міст вибивалася Фльоренція, яка оружною силою пробивала собі дорогу на оба боки до двох морей. З початку це була демократична, а потім грошево-аристократична республіка. Це місто було в 15 і 16 столітті таким осередком мистецтв і наук, як потім у 18 столітті й нині є приміром Париж. Славною була теж аристократична республіка Венеція. Але вживання надмірних багатств привело по часі це громадянство до повного морального занепаду. Убийства між приватними людьми, доноси, шпигунства, урядовий терор і приватний, безконечні усобиці й перевороти стали на денному порядку.

Серед тих заколотів, подібно як колись в Греції, підносилися проповідники всяких *політичних ідей*. Одні були за абсолютною монархією, другі за

демократичною республікою, ще інші за теократією (владою церкви). (В тім був слід споминів про порядки в старім республіканським Римі і в Греції). Але власне цей факт, що *вільно було* голосити, які хто хоче кличі — додавав життєвої сили тим державам. Всі вважали, що громадяни мають бути вільні і рівні перед правом. Ніякого кріпацтва тут не було. Ідею громадянської рівності, свободи і республіканського устрою північна Італія передала потім в спадщині решті Європи.

10. Духове пробудження в Європі.

На час 13. до 15. століття припадає в культурній ділянці *доба т. зв. відродження* (ренесансу або гуманізму). Довгі століття середніх віків не пройшли все таки безслідно для поступу освіти. Помалу збільшувалося число людей взагалі, а грамотних з окрема, отже тим самим легше було ширитися освіті. Зросло число книг. Найбільше цікавилися тоді книгами церковними. Хоч церква противилася тому, щоб вірні самі читали й толкували святе письмо, то даремно. Читаючи євангелію та порівнюючи науки старого християнства з тими порядками, які були в світі, грамотні люди бачили, як тодішня церква відбігла від первісного християнства. Многі критикували церковні порядки та ждали напав и на верху і на низах. Так приходило до тих „реформаційних” релігійних рухів, про які ми вжеркоротко згадували. *Реформатори хотіли церковних змін* („реформа” значить зміна).

Цей освітний рух привів також до *великого зацікавлення старими книгами Греків та Римлян*. Освічені люди, знеохотившись до тих ідеалів, які проповідувало католицтво, шукали заспокоєння душі в читанню творів старих грецьких та римських письменників. Як знаємо, середньовічне християнство проповідувало втечу від дочасного життя, і погорду до людського тіла та його потреб, — а навпаки

старі грецькі письменники ширили любов до людини та до земного життя. Пробували їх наслідувати та писати в тій самій душі. Потім появились й великі

3. ОБР. Так виглядали студенти в середніх віках.

самобутні талани, найскорше в Італії, які писали в душі греко-римської літератури. Вони стали писати простонародною мовою та описувати те життя, яке довкруги бачили. Описували його красу й радість — чого давніше не робилося. З Італії цей письменницький рух перейшов скоро і в інші краї. Замість писати мертвою латиною, як це робилося дотепер, Французи стали писати людиною французькою мовою, Німці німецькою, Чехи че-

ською. Цей перехід на народню мову в письменстві зв'язаний в Європі також з релігійним рухом реформації. Вживання рідної мови в письменстві робило цілий перелім в розвитку освіти, бо тепер могли читати книги й прості люди, не лише купка освічених і заможних людей.

Подібне оживлення або як кажуть „відродження“ сталося і в ділянці малярства та різьбарства. Замість середньовічних сумовитих і безжиттєвих

образів — стали появлятися малюнки повні радості, барв, образи, що представляли красу землі і людей.

Оживлювався також *науковий рух*, гуртуючись головню при *академіях і університетах*. Це були вищі школи для виучування вищих духовників і урядників. Вони, що правда, найбільше уваги звертали на духовні знання, але світська наука помалу в них здобувала більші права.

Перший університет був заснований в кінці 13 стол. в Неаполі в Італії, потім в Парижі, в Празі і ін. містах. Пробуджений людський дух почав цікавитися блище цілим дочасним життям, передовсім самою *природою*. Людям вже не вистарчали ті уяви про землю, сонце, планети, про звірят та людей, що були в старих жидівських книгах, писаних пару тисяч літ тому, коли знання природи стояло ще дуже низько. Поволі вчені люди почали живіше досліджувати

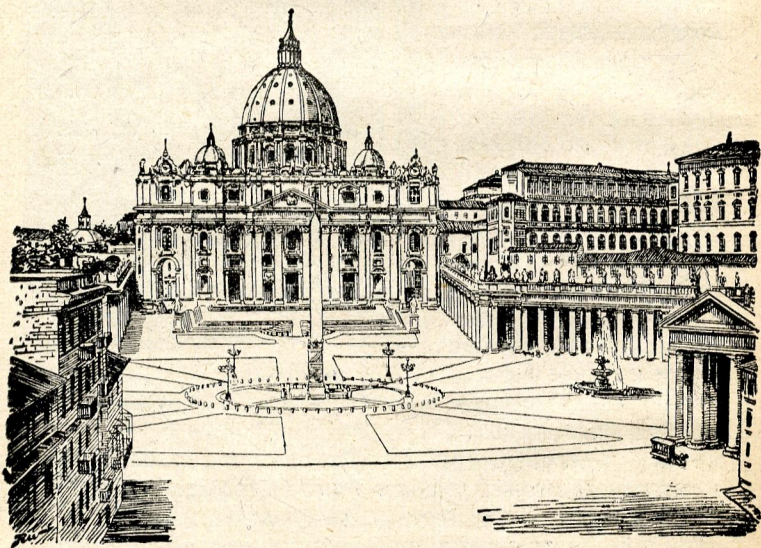

4. ОБР. Середньовічний учений. Образок зі старого малюнка.

явища природи, історію своїх країн і т. д. Вже в 15 столітті оден такий учений Микола *Коперник* на підставі обрахунків і досліду руху звізд, сонця й місяця дійшов до думки, що не сонце крутиться довкола землі, а земля довкола сонця. Цю його науку розвивали відтак інші вчені, не зважаючи на переслі-

дування церковної влади. (Джордана Бруно навіть спалено на кострі). Наука *фізики, астрономії і математики* зробила в 15. і 16. віці значні поступи вперед. Це була підстава для пізнішого буйного розвитку інших природничих та філософічних наук.

Тимчасом відбувалися далі сміливі подорожі в далекі світи еспанських та португальських мореплавців. Колумб відкрив *Америку*, а Португалець Васко занлив до далекої *Індії*, облітаючи довкола Африки (1498 р.). Ці відкриття не лише збагатили європейських купців, які з тими країнами почали живу торгівлю. Через ті подорожі поширилося знання людей про землю. Досі всі, крім гуртка вчених думали, що земля плоска як тарілка, тепер вже й ширші круги переконалися, що земля це кругла куля. Вчені дослідники почали описувати нові краї в кни-

5. ОБР. Церква ап. Петра в Римі. Направо є ватиканська палата, теперішній осідок папи. Це вірець будови в часах відродження мистецтва.

жках. Новий край на заході описав *Амеріго Веспуччі* і звідси пішла назва того краю: *Америка*.

Взагалі ті часи приносили повно новин у кожній ділянці і це все робило перелім у головах людей.

11. Релігійна реформація.

Ми вже згадували про те, що в Європі появлялися люди, які старалися перевести в римо-католицькій церкві цю іррегулярну зміну (реформацію). В тодішньому стану церковних порядків були невдоволені королі і князі з одного боку, а прості люди з другого. Королям і князям не подобалася світська влада і маєткова сила церкви. Церква стягала десятину для себе, а сама від своїх маєтків не платила ніякого податку. Її духовники не підлягали ніякому світському судові, лише духовному. Церковні суди рішали виключно про богато світських справ (справи сунружі і ін.) та судили еретиків (суд святої інквізиції). Горе булоб тому світському урядові, який був би поважився не спалити живцем на кострі того „еретика“, що його засудив церковний суд. Церква збирала силу ріжних оплат і платила їх папі римському. Папа мав сильну державу в Італії, провадив свою окрему воєнну політику та у війні з котроюсь другою державою послуговувався своїм релігійним впливом, зокрема церковними проклинами. Та світська влада церкви і її багатство не подобалися князям і королям. Вони хотіли зробити свої церкви незалежними від папи, а маєтки церкви забрати для держави. Такої реформації хотіли князі; вони зовсім не хотіли зачіпати поза тим внутрішньої організації церкви та взагалі релігії.

Зовсім чого іншого хотів народ у своїй домаганнях реформації. Народ бунтувався проти церковної влади не тому, що вона мала силу, але якраз навпаки, тому що церква не хотіла ужити своєї сили на оборону проти безправств і насильств „сильних світу цього“. Народ виступав проти церкви не тому, що був безбожний і нерелігійний, а навпаки, тому що був релігійний і хотів дійсно релігійної церкви. Він обурювався проти роскошей і зіпсуття духовенства. Люди виступали проти папи не тому, що він релігійним головою Європи, але якраз тому, що він ним не був, а був вельможний світський князь, замість бути доховим провідником народів. Зіпсуття і розпуста на дворі деяких римських пап було велике, так, що Рим називали другим Вавилоном, а папу відважніші люди антихристом.

Так від 14-го століття йшла в церковних справах боротьба цих трьох партій: князів, народу і папи.

Князі хотіли використати нарід у боротьбі проти папи і хотіли самі перевести церковну реформацію, але лише

для користи національної держави. Нарід хотів зробити з християнства силу проти безправства багатів і вельмож. Вкінці коли цей рух реформації поширився в масах, прибувала перевести в себе реформацію сама церква. Ось такі загальні уваги треба зробити про реформацію, заки перейдемо до оповідання про дальші події.

Реформаційний рух почався властиво вже в 13 столітті рухом секти *Альбігензів у Франції*, яких кроваво винищено з приказу Риму (описано в книжці Самоосвіти „Під владою двох мечів“). Приблизно в 150 літ пізніше, подібний рух з протестом проти римського папи і його духовенства почався в *Англії*. Цей рух, як уже знаємо, був під проводом священника професора *Вікліфа*. (описано в книжці Драгоманова „Євангельська віра в старій Англії“). Вже Вікліф підносив заміт, що духовні люди повинні так само поносити державні тягарі (податки) та підлягати державним судам, як всі світські громадяни. Духовні люди повинні жити скромно та помагати бідним. Вікліф помер у 1384 році — але зараз потім думки Вікліфа підніс на ново чеський священник *Іван Гус*, якого спалено як еретика 1415 року. Вікліф переклав святе письмо на просту англійську мову а Гусити на чеську.

В 16. столітті вибух найсильніший з усіх реформаційних рухів — в *Німеччині*.

Всі нарікали тоді на те, що Рим побирає на свою політику від усіх країв великі гроші з данин та з продажі „відпусту кари за гріхи“. Ті, що протестували проти порядків у церкві (тому вони називалися *протестанти*) згуртувалися коло особи *Мартина Лютра*, професора університету і бувшого монаха. Пізнавши за свого побуту в Римі зіпсуття вищого духовенства, Лютер виступив проти продажу за гроші прощення кари за гріхи. Коли торгівля відпустами мимо того сильно поширилася, він отверто й прилюдно виступив проти папи і цілої церкви. Лютер мав більше підпертя в краю, як сто літ перед цим Чех *Іван Гус*. За Лютром обстав простий

люди і чимало вельмож та шляхти. Багато правда, для того, щоби дістати в свої руки маєтки церкви. Однак цісар, уважаючи, що на праву церкви повинен би перевести церковний собор, а не світські люди, осудив Лютра. Він мусів якийсь час переховуватися в одного князя.

Між тим кличі, що їх кинув Лютер, найшли широкий відгомін і серед вищих верств і серед люду в місті й селі. Всі стали братися до реформи. Притім *селяни* стали домагатися християнської рівності й братерства, огже також знесення кріпацтва і зменшення данин. Почали жадати повороту громадських ґрунтів, захоплених шляхтою. Серед них появилися й скрайні течії, які голосили скасування станів і заведення *загальної рівності* та навіть спільності маєтків. Збунтовані селяни поруйнували тисячі замків світських та духовних панів та на завжди підкосили шляхту. Хоч їх повстання упало, бо селянські відділи не зуміли об'єднатися в одну велику армію і давали себе вибивати по одному, то мимо того вражіння від тої селянської революції було величезне. В цій війні (1525 р.) загинуло по обох боках разом 200.000 людей! Цей селянський рух був такий сильний, що перелякав не тільки князів, а й самого Лютра. Лютер відступив від селян та почав голосити тільки чисто релігійну і то помірковану реформу. Він відступив від домагання, щоби духовних вибирали вірні миряни, а став вимагати, *щоби їх іменувала світська власть (князі)*. Тим він затримав для себе прихильність князів і шляхти. Уряд єпископів Лютер касував. Прихильники Лютра зорганізувалися в особну церкву, яку названо 1530 р. *протестантською* або *авґсбурською*. Ця нова церква відкинула дещо з католицьких обрядів (почитання образів, фігур і мощів, пости, таємну сповідь), прийняла причастя під двома видами і т. д. Дуже важну новість завів Лютер через те, що мовою богослуження, молитви і цер-

6. ОБР. Так карала селян тієцька шляхта в 16. столітті. Цей образок є реєсворит тодішнього німецького маляра Вайдіца.

7. ОБР. Селянські повстанці в Німеччині побивають шляхтичів. Образок з великої селянської війни в Німеччині. На прапорі видно постіл (ходак), як знак селянського союзу. Образок зроблений сучасником Вайдіцом.

ковних книг зробив *народню німецьку* мову, замість латини. Він переклав на німецьку мову цілу біблію і видрукував, бо стояв на тім, що *одиноким джерелом віри є святе писмо, а не науки священників*; тому біблію повинен кожний вірний сам читати і сам має право її пояснювати.

Лютеранський рух використали князі північної Німеччини для того, щоби збогатитися коштом дібр духовенства, а беручи в оборону шляхту від селян, вони ту шляхту підчинили своїй необмеженій власті. Сталося те, що по „жакерії” у Франції.

З Німеччини реформаційний рух перенісся скоро до інших країв, де також було загальне невдоволення церковними порядками і де також світські володарі бажали влади над духовенством та заздрили церкві її маєтків. 1534 року на внесення короля *англійський* парламент назначив короля головою церкви і скасував владу пап. В *Швейцарії* станув на чолі реформації Іван Кальвін, вимагаючи від християн суворого морального життя. У *Франції* його послідовників звали *гугенотами*. Їх криваво переслідували королі. Протестантський рух ширився також по славянських краях, доходив теж на *Україну*. Протестанти скрізь заводили вживання національних мов в літературі.

Папи довго легковажили собі реформаційний рух та не скликали собору для направи церкви, сподіючись, що вдасться здусити цілий рух урядовими утисками. По тім папа *Павло III* завів духовну *цензуру* над друком книг. Церква стала нищити не лише протестантські, але й взагалі багато наукових книг. Найбільшу опору знайшли папи в еспанських королів та габсбурських цісарів. Для організації протиреформаційної пропаганди стали католики засновувати монаший чин *Єзуїтів*. Монахи того чина присягали на те воїни на сліпий послух папі. В своїй діяльності Єзуїт не мав на ніщо оглядатися, по думці засади, що *ціль виправдує*

средства". Отже для доброї цілі вільно робити навіть неморальні діла. А тою цілю було: ратувати падаючу повагу католицької церкви. Єзуїти звернули велику увагу на проповідництво і *виховання молоді*, особливо з вищих кругів. Вони засновували скрізь *школи* так само, як це робили й протестанти. *Від тих часів почало ширитися в Європі в більших розмірах ніжче шкільництво.*

Габсбурським цісарям вдалося по кровавій довголітній війні з протестантськими князями придавити протестантський рух (1547 р.) хоч не на довго. Другим завзятим ворогом реформаторів показався *іспанський король* Филип. У *Франції* королі теж станули в обороні католицизму, переслідуючи гугенотів. Але гугеноти мимо всього знаходили чимало прихильників між міщанством. *В ночі під св. Варфоломея* у 1572 р. католики вирізали нелюдським способом тисячі гугенотів. Та все таки гугенотський рух не падав.

Палкі релігійні бої велися теж в *Голяндії* (Нідерляндії), яка тоді була під зверхністю Іспанії. Король Филип огнем і хочем хотів здавити непокірних йому підданих, які ще до того схилялися до протестанства. Багатство Нідерляндів приваблювало до себе пожадливість Филипа. Це було вже по відкритті дороги до Америки та Індії. Торгівля з тими краями а часто й рабунок тих нових *колоній* давали тепер много більші доходи як торгівля італійських міст зі Сходом. Ось тому *головна вага промислу тепер переносилася з побереж Середземного моря на побереж Атлантийського моря.* (Глянь на мапу в Атласі „Самоосвіти” !)

По дуже кровавій боротьбі Іспанії з Нідерляндами найбагатшим північним голяндським округам вдалося відірватися від Іспанії та проголосити себе *республікою* на взір італійських міст і Швейцарії. (Це був третій республіканський край в Європі!).

В міжчасі змінилася ситуація у Франції, де вимер королівський рід Валуа. Корона перейшла на князя *Бурбона*, який був гугенотом. Ставши королем, він вправді прийняв католицизм, але остав прихильним до гугенотів. Він проголосив в р. 1598 *закон про свободу віри для всіх, чого вже всі собі бажали. Це був перший цього роду закон в Європі.* Він також віщував прихід нових свободніших часів.

12. Європейська війна що тяглася 30 літ.

По смерті кривавого еспанського короля Філіпа якийсь час був в Європі спокій. Здавалося, що католицизм зовсім придусило протестантів (євангеліків). Та так не було. І протестанти і католики тільки чекали догідної хвили, щоби остаточно порахуватися між собою. Католики завдяки горячковій праці Єзуїтів скріпили свої позиції у всіх краях і при многих дворах. Протестантські німецькі князі для оборони заключили союз п. н. „Євангелицька Унія“ та запевнили собі приязнь французького короля, та інших протестантських держав (Англії, Голандії). Тоді католики й собі заснували „Католицьку Лігу“ під опікою Еспанії. Так ціла Європа поділилася на два ворожі табори — ніби через чисто релігійні спори, але по правді, то в тім розходилося і про політичні порахунки. Леда конфлікт і могло прийти до загального вибуху.

Така причина прийшла з невеликого краю — Чехії. Ми вже знаємо, що ще в 15. століттю Чехи мали свою реформацію. Хоч тоді Чехів здавлено, то вони зброї не поклали. І ось тепер піднялися на ново, коли в їх місті Празі католики зруйнували протестантську каплицю. Чехи піддалися під опіку „Євангелицької Унії“ та підняли повстання 1618 року. Але поміч не прийшла у свій час і чеська шляхта була розбита та знищена 1620 р. на Білій Горі під Прагою. Учасників повстання стрінули жорстокі кари, їх маєтки поконфісковано. Скасова-

но самоуправу (автономію) Чехії, з церкви вигнано чеську мову а заведено назад латину, пражський університет забрали Єзуїти і т. д. Від того часу на близько 200 літ чеське національне життя завмерло зовсім під німецько католицьким утиском.

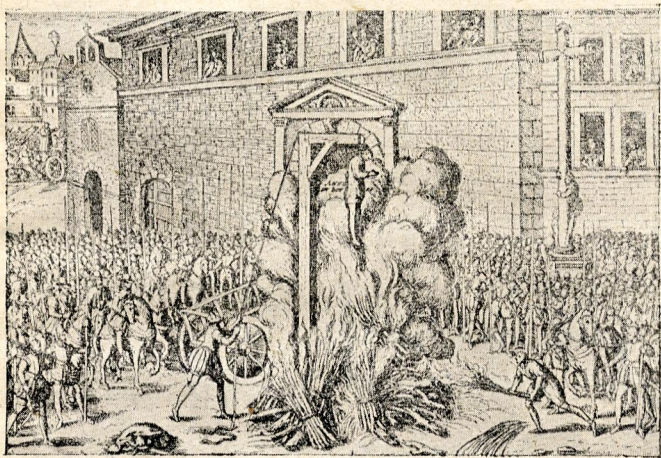
Але Франція, занепокоєна цим успіхом цісаря, який був конкурентом французьких королів до першенства в Європі, підмовила північних євангелицьких князів проти Габсбургів. Головну силу тепер виставили *Данці*; хоч були побиті, то зараз за ними вмашерував в Німеччину король Шведів *Густав Адольф*, талановитий вояка. Той мав в собі жилку завойовника. Він погромив австрійські війська і опанував майже цілу Німеччину. В Саксонії під Ліцен 1632 р. була рішача битва. Шведи перемогли, хоч поляг їхній король.

Шведські вояки, потомки колишніх забіяк Норманів, довго ще товклися по Європі, поводячись навіть у протестантських краях як завойовники. Сильно плюндрували Європу, аж самі протестанти вже хотіли їх позбутися та замиритися з Габсбургами. Але Французи й Шведи не хотіли мира і воювали ще пару літ. Аж у 1648 році всім нарешті було війни досить і головні європейські держави підписали мир у *Вестфалії*. Нарешті настав спокій.

(Ця дата нам Українцям цікава, бо якраз у тім самім році на *Україні* почалося повстання йід проводом козацького гетьмана *Хмельницького*).

Якіж були наслідки тої кровавої війни? — Отже передовсім всі некатолики і *протестанти-євангелики дістали свободу віри* (подібно, як то сталося скорше у Франції). Релігійним війнам настав кінець. Це був *крок вперед* у культурній ділянці. *По друге*: за час тої війни *скріпилася* в Німеччині та в цілій Європі *влада князів і королів*. Пануючі стали абсолютними самовладцями. В політичній ділянці це був *крок назад*. *По третє*: ця війна страшно поруйнувала середню Європу, де вона

головно велася. На довгі десятки літ середня Європа занепала. *По четверте*: Римо-католицька церква втратила тоді остаточно пануюче становище в Європі. Ціла Англія, Данія, Швеція, Норвегія, Голляндія, Швайцаря і більшість Німеччини відпали від Риму. Разом з православними мали тепер протестанти більшість серед християн і мають й до нині.

8. ОБР. Свѣта Інквізиція палить у Парижі в р. 1559 євангельського професора Дібуржа. В дорозі ласки його наперед повішено.

Політично Німеччина ще й далі залишалася розбитою на ряд самостійних королівств і князівств, де першу роллю грала ще католицька Австрія, але помалу почало попри неї виростати на півночі нове протестанське королівство Бранденбурзько-Пруське, теж самодержавне. У Франції та в Англії процвітав *абсолютизм*, але в Англії він довів небавом до народньої революції; за нею мала прийти теж велика революція у Франції. — Про це буде однак

мова аж в слідуєчій книжці „Всесвітньої історії Самоосвіти“.

* * *

Ось так ми пізнали ще одну добу всесвітньої історії. Хоч політично ще не було в Європі свободи, то зате бачимо великий поступ в ділянці духової культури. Також у соціальних відносинах почалася зміна на краще, бо паде самовладство шляхти і родяться вже думки про волю й рівність всіх людей без різниці стану. В політичній ділянці завмерла думка про всесвітню державу, зате будуються менші, переважно *національні держави*.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Контрольні питання:

1. Хто мав найбільшу владу в середніх віках?
2. Що це був феодалізм?
3. Що це були цехи?
4. Чому світський меч воював з духовним мечем?
5. Чому на кінці середніх віків підупала повага німецьких цісарів, а зросла повага французьких королів?
6. Чому в кінці середніх віків упадала повага римських папів?
7. Чому в кінці середніх віків завмерла думка про всесвітню світську державу? Хто ще піддержував думку всесвітньої влади?
8. Які були наслідки поширення паперу і друкарської штуки?
9. Які були наслідки відкриття морської дороги до Америки і до Індії?
10. Які зміни у способі воювання настали через поширення стрільного порошку? Чому старе лицарство в залізній зброї і на конях стало менше потрібне? Хто служив у піхоті? Який поет висміяв у своїх творах старе лицарство?
11. Що поробилося зі старого вояцтва — лицарства у 14, 15 і 16 століттях. На що шляхта заводила фільваркове господарство?
12. Чому селян з чиншівників стали переміняти в кріпаків (панщизняків)?
13. Чи селянство покірно приймало цю зміну? Вичисліть, коли і де були головні селянські повстання та що з них вийшло?
14. На якій науці селяни опирали свої визвольні домагання? (На науці біблій).
15. Хто окрім селян провадив у тих часах боротьбу зі шляхтою й церковними достойниками?
16. Що це були станові монархії?
17. Де заснувалися перші новітні республіки?
18. Чого хотіли Вікліф, Гус, Лютер, Кальвін та всі реформатори церкви?
19. Коли і для чого засновано закон Єзуїтів?
20. Коли почали появлятися університети, академії і ніщі школи?
21. Чому реформатори почали заводити в книгах простонародні мови?
22. Що це було відродження (ренесанс або гуманізм)?
23. Коли в Європі почався новітній науковий рух? Від яких наук почався?
24. В котрім краю була в тих часах найбільша свобода думки і слова?
25. Коли і де видано перший закон про волю віри й совісти? Коли заведено свободу віри в Німеччині?
26. Як і чому прийшло від станової монархії до абсолютизму?
27. В чому Європа за цей час поступила вперед?

„НАЙКРАЩІ ОПОВІДАННЯ“

Видавництво „САМООСВІТА“ видає від березня 1933. р. окрім популярно-наукових книжок також

ТВОРИ КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА

Що місяця виходить одна книжка історичних повістей, описів подорожей, і т. д. **ДОСІ ВИЙШЛИ:** 1. Страх в лісах Індії, правдива подія з далекого краю, 2. Огонь умер! оповідання з життя стародавніх людей. Обі по 30 сот.

Книжки в передплаті є дуже дешеві, окремо коштують дорожче.

Передплата до кінця року 1933. за 10 книжечок коштує 2.50 зол., а за 5 книжечок 1.25 зол. разом з пересилкою; для Америки 50 центів, для всіх інших країв 3.70 зол.

Надсилайте негайно передплату на чековеkonto ч. 500.872.

Адреса редакції: ЛЬВІВ, Гродзіцьких 2.П.

„САМООСВІТА“

все дає солідний і цікавий матеріал!

ПОЗІР! Хто надішле річну передплату до кінця травня ц. р. той дістане даром одну книжку наукової Самоосвіти, яку собі вибере!

Реклямації неoderжаних книжок слати на адресу: Др. Осип Галушак, Яворів, (Адміністрація „Самоосвіти“).

Відповідальний за видавництво: Др. Осип Галушак, Яворів.

1 pyd 20 km
(1986)

296

PI

542

30.16.1